

BOLALARDA TANQIDGA NISBATAN PSIXOLOGIK QARASHLARNI SHAKLLANTIRISH

Hamidova Muxabbat Yaxshilikovna

Jizzax viloyati Zomin tumani 68 -maktab amaliyotchi psixologi

Annotatsiya: Insonlarga tanqid salbiy ta'sir qilishi, kimlar uchundir esa yana-da ko'proq harakat qilishiga sabab bo'lishi mumkin. Ammo har ikki holatda ham hech kimni xafa qilmagan holda qanday qilib tandiq qilish, sharh berish va tushuntirish ishlarini olib borish mumkin? Quyida shu savollarga javob beramiz.

Kalit so'zlar: Tanqidiy fikrlash, metod, maktab, globallashuv, ta'lim.

KIRISH

Tanqid asosan nima maqsadda qo'llaniladi? Tanqid qilinayotgan insonning xatolarini tuzatish, yashirish, shaxsiy rivojlanishiga yordam berish, yaxshiroq nimanidir o'rgatish uchun tanqid qilinadi, yerga urish, jamoa oldida uyaltirish uchun emas. Shunday ekan, avvalambor nima maqsadda tanqid qilayotganingizni anglab oling va haqiqatdan ham tanqid qilinayotgan insonning foydasiga tanqid qilayotgan bo'lsangiz, qilgan xatolarini u insonning o'zigagina ko'rsating. Tanqid qilishni birinchi maqtovdan boshlang. Avval maqtang, tanqid qiling. Tanqidingiz salbiy ta'sir qilmasligi uchun esa suhbat oxirida ham yaxshi fikrlar bildiring. Yaqin insonlaringiz maqtov va tanqidlaringizni eshitishlari hamda bemalol qabul qilishlari mumkin, ammo begona insonlarni tanqid qilishingizga to'g'ri kelib qolsa, maqtovdan boshlang. Shunda ular sizni bajonidil eshitishadi.

Nimalarni to'g'ri bajarayotgani va aynan qayerda xato qilganligi haqida aniq gapiring. "Yaxshi ishlamayapsan", "Qilgan ishingdan qoniqmayapman", "Noto'g'ri qilayapsan" kabi so'zlar tanqid qilinayotgan shaxsga yordam bera oladi, deb o'ylaysizmi? Yo'q, albatta. Yaxshisi, nimani noto'g'ri bajarayotganini, qaysi gapni noto'g'ri aytgani, nega ishidan ko'nglingiz to'lmayotgani haqida aniq faktlar keltiring va ularni qanday tuzatish bo'yicha ma'lumotlar berib o'ting. Tanqid qilish bilan birga tanqid qilinayotgan insonni maqtash va erishgan yutuqlari haqida ham aytib o'tishni unutmang. Bu qilayotgan tanqidingiz ijobiy natija berishini kafolatlaydi. Shu bilan birga nafaqat tanqid qilayotgan

paytingizda, balki boshqa paytlarda ham sizni xursand qilgan ishlari uchun maqtab turishni unutmang. Bu hamma ham adashishi mumkinligini bildiradi va siz hamda suhbatdoshingizni yaqinlashtiradi. Tanqidingiz esa suhbatdoshingizga ijobiy ta'sir qilib, o'z ustida ishlashi va yana-da rivojlanishi uchun yordam beradi.

“Tanqidiy fikrlash – bu kerakli yakuniy natijaga erishish ehtimolini oshiradigan kognitiv texnikadan foydalanishdir”. Ushbu ta'rifda tanqidiy fikrlash – fikrlashni nazorat qilish, asoslash va maqsadga muvofiqligi bilan ajralib turadigan narsa sifatida va muammolarni hal qilish, xulosalar chiqarish, ehtimoliy baholash va qaror qabul qilishda qo'llaniladigan fikrlash turi sifatida qaraladi. Shu bilan birga, bunda fikrlovchi muayyan vaziyat va hal qilinadigan vazifa turi uchun asosli va samarali bo'lgan ko'nikmalardan foydalanadi.

Tanqidiy fikrlash-bu qo'llab-quvvatlash nuqtasi, tabiiy g'oyalar va ma'lumotlar bilan o'zaro aloqa qilish usuli. Biz ma'lumotni tanlash muammosi bilan turamiz.

Tanqidiy fikrlashning eng batafsil ta'rifi R. Pol tomonidan keltirilgan. U o'zining ilmiy izlanishlarida tanqidiy fikrlash atamasini talqin qildi va quyidagi fikrlarni ta'kidladi:

- 1) tanqidiy fikrlash – bu fikrlash jarayoni haqida o'ylash;
- 2) dunyo haqidagi ma'lumotlarning ko'payishi natijasida fikrlash usullari ham o'zgaradi, ular fikrlarni aniq bayon qilish kerak bo'lgan joyda paydo bo'ladi va aql doimiy ravishda rivojlanib boradi.
- 3) tanqidiy fikrlash – XXI asrda ta'lim sohasidagi o'zgarishlarning asosi sifatida shakllandi.

Xuddi shu fikr A. V. Tyaglo va T. S. Varapay tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, ular axborot inqilobi nafaqat texnika va texnologiyalarda, balki inson tafakkurida ham kuzatilishini ta'kidladilar. Zamonaviy insonning tafakkuri, uning fikriga ko'ra moslashishi kerak, shuningdek, axborot oqimlariga va olingan axborot ma'lumotlarini tanqidiy tahlil qila olishi bilan ajralib turadi. Tanqidiy fikrlash axborot jamiyatida moslashish mexanizmi vazifasini bajaradi.

Jonson tanqidiy fikrlashni “insonga taklif qilingan fikr haqida sog'lom fikr bildirishga imkon beradigan aqliy faoliyatning o'ziga xos turi” deb ta'riflagan.

V. M. Bryushinkin tanqidiy fikrlash tushunchasini konkretlashtirib, “tanqidiy fikrlash – bu yo‘naltirilgan aqliy harakatlar ketma-ketligi” deb ta’kidlagan.

L. A. Kalinnikov o‘zining “Kantning tanqidiyligi va tanqidiy fikrlashni shakllantirish” asarida tanqidiy fikrlashda transsendental aks ettirish zarurligini ta’kidlaydi, bu fikrlovchi subyektdan ongning qaysi funksiyalari uchun o‘z-o‘zidan hisobot berishni talab qiladi. fikrlash ishlatiladi: qiymat yo‘nalishi uchun, bilish yoki qidirish uchun maqsadga erishish vositalari.

Mahalliy pedagogikada Sorina G.V.tanqidiy fikrlashning ahamiyatini yuqori baholab, tanqidiy fikrlash o‘z intellektual faoliyatiga nisbatan aks ettirish ko‘nikmalarini yuqori darajada rivojlantirishni, ilmiy darajada fikrlash qobiliyatini, hukmlar, savollar, xulosalar bilan ishlashni, mantiqiy fikrlashning rivojlangan usullarini qo‘llashni o‘z ichiga olishini ta’kidlaydi.

Taniqli olim E. I. Fedotovskaya tanqidiy fikrlashni psixologik nuqtai nazardan ko‘rib chiqadi. Unga ko‘ra fikrlash va mulohaza yuritish jarayonini belgilaydigan aqliy operatsiyalarga e’tibor qaratiladi: sintez, tahlil va baholash, muammolarni aniqlash, farazlarni ilgari surish, vaziyatlarni aniqlashtirish, dalillarni tahlil qilish va boshqalar kabi.

Tanqidiy fikrlash tushunchasini kengaytirib, T. F. Noel-Tsigulskaya uning aloqa va shaxsiyat psixologiyasi bilan bog‘liqligini ta’kidlaydi va kognitiv faoliyatning motivatsiyasi, o‘z-o‘zini anglash bilan bog‘liqligini ochib beradi. Psixologik va pedagogik fanning muhim ahamiyati tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish nuqtai nazaridan tanqidiy fikrlashni o‘rganish jihatida hisoblanadi. Shunday qilib, D. Kluster tanqidiy fikrlash – bu tortishuv qobiliyati, bu erda subyekt qarshi dalillarni, bayonotlarni ilgari surish qobiliyatiga ega hisobot nuqtasi sifatida ishlaydigan dalillar va dalillar bilan qo‘llab-quvvatlang. N. Shuman tanqidiy fikrlash tushunchasiga kompleks yondashuvni taklif etadi. Uning fikricha, tanqidiy fikrlash – bu mavzu bo‘yicha argumentativ bo‘lmagan usullarning namoyon bo‘lishi, ular o‘z-o‘zidan etarli emas, oddiy sxemalar bo‘lib, ularni vazifaga qarab aniq to‘ldirishni talab qiladi. A.N.Shumanning fikricha, bunday yondashuv standart sxemalar doirasida mumkin emas va tanqidiy fikrlashga tayanishni talab qiladi, bu erda eski fikrlarni tanqid qilish va yangi g‘oyalarni ilgari surish birlashtiriladi. Ular tanqidiy fikrlashning quyidagi xususiyatlarini ajratib ko‘rsatishadi: izchillik, murakkablik, hukmlar

ketma-ketligi, ko‘p istiqbollilik, metakognitivlik (aks ettirish va ko‘p darajali, sistematiklik mavjudligi). A.N. Shuman tanqidiy fikrlashning ikkita tamoyilini ilgari surdi: minimalizm va universalizm.

Minimalizm printsipli shundan iboratki, subyekt minimal vositalar to‘plami bilan maksimal muvaffaqiyatga erishishga harakat qiladi. Universalizm tanqidiy fikrlashni har qanday faoliyatga tatbiq etish va har xil turdagi vaziyatlarga tatbiq etish bilan bog‘liq. A. N. Shumanning fikricha, bu tamoyillar fikrlash qobiliyati mavjud bo‘lganda amalga oshirilishi mumkin. Bunday mulohaza ma’lumotli bo‘lishi va mantiq qonunlariga asoslanishi kerak. Fikrlash uchta darajada bo‘lishi mumkin: sintaktik, semantik va pragmatik. Bu darajadagi yondashuv A. N. Shumanga tanqidiy fikrlash darajasini ajratishga imkon berdi: deduktiv, ehtimollik va dialektik. Deduktiv daraja fikrlashni mantiqiy to‘g‘riligini belgilaydi. Ehtimollik darajasi – empirik ma’lumotlarni tahlil qilish qobiliyati. Dialektik daraja – subyektning o‘z sadoqatiga ishonitirishga tayyorligini aks ettiradi. Peritonkinning ta’limotiga qaytsak, tanqidiy fikrlash – bu asossiz yolg‘on g‘oyalarni rad etish uchun yangi faktlar va dalillarni izlashga tayyorlikdir. Tanqidiy fikrlash dogmatik fikrlashning teskarisidir, ya’ni bunda faktlarni qabul qilish e’tiqod asosida, ularga tanqidiy qarashsiz amalga oshiriladi. Tanqidiy fikrlash har doim o‘rnatilgan qarashlardan xabardor bo‘lishga tayanadi. Shunday qilib, tanqidiy fikrlash uni amalga oshirishning 4 bosqichiga ega: o‘tmishdoshlarning qarashlarini o‘zlashtirish; izchillik to‘g‘risida o‘rganilgan qarashlarni tekshirish; qaramaqarshiliklarni aniqlash va yangi g‘oyalarni ilgari surish.

Tanqidiy fikrlash tuzilishi, K. Popper, D. Dyui, D. Halpernning fikriga ko‘ra, quyidagi tarkibiy qismlarni o‘z ichiga oladi: tanqidiy munosabat (nomuvofiqliklarni qidirish) va tanqidiy dalillar (nomuvofiqliklarni asoslash). I. N. Griftsova, G. V. Sorina norasmiy mantiq, argumentatsiya, tanqidiy fikrlashning umumiy asoslari bor deb hisoblashadi. Ularning barchasi bir-biriga bog‘langan va norasmiy fikrlash usullariga yo‘naltirilgan va fikrlash kontekstlari to‘g‘risida xabardor bo‘lishga va fikrlash subyektining individual xususiyatlarini (his-tuyg‘ular, kayfiyat, holatlar) hisobga olishga intiladi. Fikrlashtizimlashtirish va umumlashtiruvchi xususiyatga ega va u aniq bir narsa bilan bog‘liq bo‘lmagan tarzda faoliyat, kasbiy soha va fikrlash sohasidan qat’i nazar

rivojlanadi. Ular pragmatik yo‘nalishga ega. Ularning xarakteri izchil, dialogik savol-javob xarakteriga ega. Tanqidiy fikrlash ko‘plab olimlar (M. Veksler, A. I. Lipkina, L. A. Rybak, U. M. Mungal, A. S. Bayramov) tomonidan fikrlashning boshqa turlari bilan o‘zaro bog‘liq holda ko‘rib chiqiladi (samarali, mantiqiy, ijodiy, muammoli). Shaxsiy sifat shaxsning mentalitetini qanday aks ettiradi. "Fikrlash - bu nutq bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan shaxsning kognitiv faoliyati jarayoni bo‘lib, u atrofdagi voqelikni maqsadli, umumlashtirilgan va vositachilik bilan aks ettirish, yangi narsani topish va kashf etishga qaratilgan."

XULOSA

Shunday qilib, tanqidiy fikrlash ta‘lim faoliyatining kuchayishini ta‘minlaydi va katta o‘quvchining malakali rivojlanish darajasini aks ettiradi. Tanqidiy fikrlashga ega bo‘lgan o‘rta maktab o‘quvchisi o‘zini takomillashtirish qobiliyatiga ega, bilimlarning turli sohalaridagi ilmiy tushunchalarni o‘zlashtiradi, ularni masalani har tomonlama o‘rganish holatini aniqlashtirish uchun fikrlash va mulohaza yuritish jarayoniga kiritadi, axborot manbasining echimi va ishonchliligini baholash mezonlarini aniq belgilaydi. Maktabda o‘qish paytida ushbu fikrlash usulini o‘zlashtirish zarur masaladir. Tanqidiy fikrlash – bu munozarali hodisa bo‘lib, u qo‘shimcha ilmiy tadqiqotlar va tajribani amaliy umumlashtirishni talab qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Sh.M.Mirziyoyev “Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak”. Mamlakatimizni 2016 yilda ijtimoiy-shtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017 yilga mo‘ljallangan shtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo‘nalishlariga bagishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma’ruza. 2017-yil 14-yanvar.
2. Орлова, В. А. Психология в вопросах и ответах: учебное пособие [Текст] / Б.А. Орекова. - М.: КНОРУС, 2009. - 200 с.
3. Загашев И.О., Заир-Бек С.И. Критическое мышление: технология развития: пособие для учителя. – СПб; Альянс «Дельта», 2003.
4. Internet materialлари